

Lesbeschrijving *Doel*

- ❖ De leerlingen weten welke idealen Karel V nastreefde bij het bestuur van zijn rijk;
- ❖ De leerlingen weten van de vervolging van de aanhangers van de nije leer. Ze kunnen aangeven waarom gezegd kan worden dat het bloed der martelaren het zaad der Kerk was;
- ❖ De leerlingen kunnen globaal aangeven wat de wederdopers leerden.

Aantal lessen 5**Lesonderdelen** *Vertelling*

1. Een reis vol gevaren
2. Jan de Bakker

Leestekst

Wendelmoet van Monnikendam

Leerlingenboek

Karel V

De Hervorming in de Nederlanden

Verwerking**Repetitie****Vertelling 1** EEN REIS VOL GEVAREN

Het is 18 september 1517. De eerste zonnestralen werpen een speels licht op de golven van de Schelde. Ze spelen hun flonkerende spel. Witte schuimkopjes blinken op. Telkens weer. De jongen aan boord van het Koningsschip kijkt niet naar het mooie lichtspel. Hij tuurt over de witte kopjes van het wijde water naar de naderende schepen. 'Eén, twee, zes, negen', telt hij er al. Al turend over de reling probeert hij de tel niet kwijt te raken. Het is niet gemakkelijk. Het felle zonlicht weerspiegelt op het water. Hij knijpt zijn ogen tot spleetjes. Zo, dat gaat beter. 'Twaalf, veertien, vijftien.' De lichte deining laat het schip schommelen. De golven kabbelen bedaard tegen de boeg. Nee, hij merkt het niet. Hij tuurt alleen maar naar de schepen. 'Vijfentwintig, zesentwintig, zeventwintig', telt de jongen verder. 'negenendertig,... veertig!' Hij zucht. Wat een vloot! En dat allemaal voor zijn heer! Deinend op het speelse water schittert de vloot in het vroege ochtendlicht. Op- en neer, heen- en weer, wachtend op het Koningsschip. Boven in de mast knopen de vlugge matrozen de touwen los. Al klapperend rollen de zeilen naar beneden. Meteen laat de zachte ochtendwind de zeilen zachtjes opbollen. Laurent kijkt naar boven. Hij ziet de kleurige figuren, die op de zeilen geschilderd zijn tevoorschijn komen. In het licht blinkt de heilige Maagd met de gouden kroon op. In haar armen heeft ze haar Kind Jezus.

Aan het strand klinkt gejuich. Er staan heel veel mensen. Ze zwaaien en roepen. Het lijkt wel of het deinende water van de Schelde verder golft. Het strand op, steeds hoger tegen de duinen op. De zon speelt zijn flonkerende spel met de wuivende handen van de opeengepakte mensenmenigte. Laurent kijkt opzij. Aan boord van het schip

1. De tijd van Karel V

ziet hij zijn heer staan. Vriendelijk zwaait de jonge koning naar de mensenmenigte. Naast koning Karel V staat Eleonora, de zus van de koning. Verdrietig staart ze in de verte. 'Wat zal er met haar zijn?' vraagt Laurent zich af.

Op het voordek klimmen matrozen in het want van de fokkemast. Behendig klemmen de matrozen hun benen om de ra en even later rolt het zeil klapperend naar beneden. De grote letters op het zeil zijn duidelijk te lezen: 'Plus Ultra'. 'Steeds verder', weet Laurent. Van het zeil kijkt hij weer naar zijn heer. Nog steeds zwaait de jonge koning naar de mensen op het strand. De afstand tussen het Koningsschip en het strand wordt steeds groter en het gejuich verwaait in de wind. 'Waar eindigt het koninkrijk van mijn heer?' vraagt Laurent zich af. 'Hij is nog maar zeventien jaar, en nu al zo'n machtig heerser.' Onder geleide van veertig schepen vaart de vloot de Schelde uit, naar de grote zee.

'Teteretèè!!!' Verschrikt kijkt Laurent om zich heen. 'Is er een vijand?' Nee, aan de melodie kun je horen dat het geen vijand is, maar er is wel haast bij. Alle hens aan dek! Snel rolt hij zijn hangmat uit en loopt nog wat wiebelig de trap op naar het dek. Als hij boven ziet hij al een paar dienaren staan. Al gauw vult zich het dek. De Gulden Vlies ridders in hun prachtige kleding, de secretarissen, de persoonlijke dienaren, de muzikanten, de lijfwacht. Iedereen wacht op de koning. Weer schalt de trompet. De koning komt gearmd met zijn zus het dek op. Samen lopen ze naar het kruisbeeld en knielen neer. Iedereen buigt zijn hoofd, terwijl de koning zijn ochtendgebed bidt.

'Kom je schaken?' één van de bediendes kijkt Laurent vragend aan. Hij knikt. Even later zitten de twee bediendes op een rustig plekje aan dek te schaken. Verderop zitten anderen in groepjes bij elkaar te praten, terwijl een paar muzikanten er lustig op los spelen, om boven het geluid van de golven en wind uit te komen. Veel valt er op het schip niet te doen voor zijn heer. Soms kijkt hij uit over de eindeloos grauwe zee. Steeds verder koerst de vloot. Waren ze maar aan wal. Waren ze maar op de plaats van bestemming: Spanje. Hoe zal het daar zijn? In gedachten ziet Laurent zich al lopen door de straten van Madrid. Zo kruipen de dagen voorbij.

Het is enkele dagen later. Laurent schrikt wakker van lawaai boven zijn hoofd. Hij schiet overeind. 'Au!' Hij grijpt naar zijn hoofd en stommelt verdwaasd verder; het trapje naar het dek op. Dan is hij ook klaarwakker. 'Wat is dat?' Ontzet kijkt hij met grote ogen naar het gebeuren voor hem. Achter hem dringt zijn makker hem opzij, die ook wakker is geworden. Beiden staren naar dat verschrikkelijke voor hen. Als een enorme brandende fakkel drijft daar één van de schepen van de vloot. De lucht en golven kleuren rood door de vlammen. De bijtende rook prikkelt in Laurents neus. Angstige kreten klinken over het water. 'Miséricorde! Erbarmen!' Laurent ziet op de brug de schipper met gebalde vuisten machteloos toe te kijken. Wie te dicht bij komt zal zelf ook in brand raken. Bevelen van de bootsman klinken. Even later dobbert een sloep op het water, op zoek naar in zee gesprongen opvarenden van het brandende schip.

Laurent ziet de vuurgloed langzaam minder worden. Het brandende wrak zinkt weg in de golven. 'Vreselijk!' zucht hij. 'Zijn alle honderdvijftig opvarenden omgekomen?'

Eindelijk na twaalf dagen varen bereikt de vloot de Spaanse kust. De kleur van de zee verandert van blauw in heldergroen. Laurent haalt opgelucht adem. Hij heeft na het nachtelijke avontuur geen plezier meer in de zeereis. Grauw van ellende staat hij op zijn post, naast de deur van de koninklijke hut. De koning zelf is er niet veel beter aan

toe. Hij is bijna te ziek om op zijn benen te staan. Eindelijk vindt de vloot een plek waar ontscheept kan worden.

Uren later klautert Laurent omhoog tegen de kale rotsen. Even zet hij de zware scheepskist neer. Hij kijkt achterom. Daar verdwijnt de vloot in de verte. Dan pakt hij de kist weer op en zeult de zware last mee omhoog. Iedereen om hem heen is bepakt en bezakt. Zoveel mogelijk is meegenomen van boord. Plotseling schrikt hij. Van achter de rotsen springen bewapende boeren tevoorschijn. De pieken en dolken glinsteren in de zon. Bloedstollende kreten vermengen zich met de angstkreten van de aanwezige vrouwen. Laurent laat zijn kist vallen en grijpt naar zijn dolk. 'De koning, de koning!' schreeuwt een soldaat in het Spaans. 'We zijn hier met de koning!' Dan is het al snel voor de aanvallende boeren duidelijk dat het geen vijanden zijn. Hun eigen koning is gekomen! Direct helpen de boeren met sjouwen en begeleiden het gezelschap naar hun eenvoudige huisjes. Muilezels en wagens worden aan de koning en de zijnen afgestaan. De volgende dag gaat de koning met zijn grote gevolg op weg naar de stad Valladolid.

De regen stroomt onophoudelijk neer. De bergstromen klateren naar beneden. Rivieren lopen vol. Dag in dag uit houdt de regen aan. Soms afgewisseld met een ijskoude sneeuwjacht. Laurent knijpt zijn ogen dicht om toch nog wat te zien. Het grote gezelschap sjokt als een lang lint achter elkaar aan. 'Pas op!' klinkt het onophoudelijk uit de mond van de boeren die als gids zijn meegegaan. 'Blijf dicht tegen de rotswand!' Door de striemende sneeuwvlagen kan Laurent het diepe ravijn naast hem amper zien. Met zijn rechterhand tast hij langs de rotswand. 'Wat een tocht!' Onophoudelijk klinkt het gehoest en gekuch van de mannen als een echo omhoog. Het gevolg sjokt dag in dag uit verder. Bijna iedereen is ziek, ook de koning. Wanhopig wordt er door de gidsen gezocht naar een plek waar gerust kan worden.

'Vreselijk! Moet de koning hier rusten?' Laurent houdt zijn kletsnatte halsdoek voor zijn neus. Een afschuwelijke stank heerst er in de vervallen hut waar ze zijn aangekomen. Luid kakelend stuiven een paar kippen de deur uit. In een donker hoekje knort een varken. 'Wat denken jullie hiervan?' De bediendes kijken elkaar aan. 'Nee', Laurent schudt zijn hoofd. 'Dit is geen rustplaats voor de koning.'

In een grote schuur wordt door de mannen een tent opgezet. Daar moet de koning dan maar rusten. Laurent loopt naar de pakezels. Van een ezel pakt hij een groot opgerold kleed. Op zijn rug sjouwt hij het Vlaamse tapijt naar de tent. Het mooie kleed wordt op de grond gelegd. 'Zo', denkt Laurent, 'nu hoeft de koning niet op de vieze vloer te liggen.' Buiten klettert de regen onophoudelijk door. De wind loeit door de spleten in de schuur.

Eindelijk, twee maanden nadat het gezelschap voet aan wal heeft gezet, wordt Valladolid bereikt. Boven het paleis wappert de vlag van de koning. Laurent kijkt omhoog. Plus Ultra leest hij. 'Ja', denkt hij, 'helemaal waar!' *Steeds verder*. 'Wat zal het volgende reisdoel zijn?'

Bron

Handleiding *Er is Geschied*, deel 2 (bewerking).

Gespreksvragen

1. Het koninkrijk van koning Karel was enorm groot. Er werd van gezegd dat het zo groot was, dat de zon er nooit onderging. Kun je dat uitleggen?

1. De tijd van Karel V

2. Welke voorbereidingen maak jij als je op reis gaat?
3. Hoe wordt Psalm 121 ook wel genoemd?
  - *De reispsalm.*
4. Wat deden de apostelen, zoals Paulus, eerst voordat zij op reis gingen?
  - *Handelingen 13 : 3. 'Toen vastten en baden zij, en hun de handen opgelegd hebbende, lieten zij hen gaan.'*
5. Bid jij ook voordat je op reis gaat? Naar school, naar de winkel, naar ....
6. Hoe reageerde Laurent op het bericht dat er zoveel mensen bij de brand waren omgekomen? Wat doet dit met jou?

Vertelling 2   JAN DE BAKKER

In het donkere hol van de Gevangenpoort in Den Haag zit heer Jan op de grond. Naast hem staat op de koude stenen grond een kroes met vuil water. In de hoek schiet een bruine schim weg in het vuile stro. Heer Jan kijkt er niet meer van op. Hij zit al zo lang in dit vuile hol; opeengepakt met zes andere mannen. Allemaal wachten ze op de dag dat ze hun vonnis te horen krijgen.

Met diep medelijden kijkt Jan naar één van de misdadigers die klappertandend op de harde planken ligt. De man heeft alleen wat kapotte lompen over zijn lijf hangen. Het wordt steeds kouder en donkerder in het vunzige hol. Jan trekt zijn jas uit en knielt bij de ongelukkige neer. Als een deken legt hij de warme jas over de man heen. 'Mijnheer, waarom doet u dat?' stamelt de man. 'De liefde van Christus dringt mij', antwoordt de gevangene. De ogen van de misdadiger lichten op. Die woorden van de pastoor uit Jacobswoude klinken als prachtige muziek in zijn oren. Zachtjes zegt hij: 'Ik wens wel met een godzalig mens als u bent te sterven.'

'Mannen, De Heere Jezus wil jullie zonden vergeven! In het Woord van God staat: Het bloed van Jezus Christus reinigt van alle zonden.' Hij kijkt zijn medegevangenen aan. Buiten de celdeur klinken holle voetstappen. De mannen kijken op. De grendels knarsen open en in het flauwe licht zien de mannen achter de cipier de kettermeester staan. Ruard Tapper stapt de vuile kerker binnen. Een afschuwelijke stank waaiert hem tegemoet. Dan kijkt hij de gevangene pastoor aan. 'Ik heb veel medelijden met u. Ik zal het heel erg vinden als ik u ter dood moet veroordelen. Besluit toch om uw ketterse gevoelens af te zweren...' Het blijft stil. 'Ik verzeker u dat u dan met eer en prachtige geschenken overladen zal worden. En', vervolgt de kettermeester, 'u zult pastoor worden van een veel grotere plaats dan Jacobswoude.' Open kijkt Jan de Bakker kettermeester Tapper aan. Dan zegt hij beslist: 'Ik wil God en Zijn Woord niet verloochenen!' Ruard draait zich om en loopt snel het stinkende hol uit.

De drie kettermeesters overleggen met elkaar. Hoe kunnen ze ervoor zorgen dat Jan de Bakker zijn geloof afzweert en terugkeert naar de heilige Moeder. 'Laten we nog een keer zijn vader bij hem brengen' stelt één van de mannen voor. 'Maar de vorige keer is het ook niet gelukt' wordt tegengeworpen. 'Maar misschien is de oude man wel op andere gedachten gekomen, nu hij is afgezet als koster van Woerden.' De drie mannen, Ruard Tapper, Nicolaas van Bergen en Godschalk Rozemond bevelen om de oude vader naar Den Haag te halen.

Achter de cipier en inquisiteurs loopt de oude koster Jan door de smalle gangen van de Gevangenpoort. De zware grendels worden weggeschoven en de mannen stappen het donkere hol binnen. Vol blijdschap ziet Jan zijn vader binnenkomen. De oude man grijpt de vuile hand van zijn zoon vast. 'Ik bid voor je jongen! Mijn allerliefste zoon, wijk niet af van het Woord van God.' Jan ziet de diepe liefdesblik van zijn vader. Zachtjes vervolgt zijn stem: 'Ik offer je graag op, zoals Abraham zijn zoon deed. Kijk niet naar het verdriet dat wij hebben.'

De maanden verstrijken. Al die tijd zit Jan gevangen. Telkens weer komen er mensen bij hem op bezoek om hem op andere gedachten te brengen. Maar niets helpt. Tot op 7 september Jan weer naar de verhoorkamer van de inquisiteurs wordt gebracht. Uit Mechelen is rechter Joost van Loveringen gekomen om hem te ondervragen. De andere kettermeesters en raadsheren zitten achter de lange tafel, waar Jan voor staat. 'Hoe is het met u?' vraagt de rechter. 'Net als eerst', antwoordt Jan. 'Bent u bereid te herroepen?' 'Nog niet', is het besliste antwoord van de gevangene. 'U zult óf herroepen, óf als een ketter verbrand worden!' 'Dat is mij al zo vaak bedreigd', antwoordt Jan. 'Verlangt u dan niet naar uw vader en moeder?' vraagt de rechter. 'Jazeker, ik houd van mijn ouders en heb ze lief. Maar ik houd nog meer van Christus. Ik beveel mijn ouders aan God de Vader. Bij Hem zullen ze een veilige haven vinden in alle nood.' 'En uw vrouw?' vraagt de rechter, 'denkt u niet aan haar?' 'Ik heb haar van harte lief, aanzienlijke man! Als de Heere het mij gebied zal ik haar liefde voor Hem terzijde stellen. Christus zegt dat niemand zijn discipel is, die niet zijn vader en moeder, vrouw en bezittingen verlaat en Hem navolgt.'

Lang gaat het verhoor door. Eindelijk geeft de rechter het bevel dat Jan weer terug moet naar zijn cel in de gevangenis.

Het is 15 september. Weer gaat de deur van de cel open. Een aantal gewapende gerechtsdienaars stappen binnen. Het is Jan meteen duidelijk waarvoor zij komen. Achter hen aan wordt hij uit het donkere hol naar buiten gebracht. Langzaam trekken ze van de Gevangenpoort richting het Binnenhof. Een hoge houten tribune is 's ochtends vroeg in elkaar gezet. De stoelen van de tribune zijn met purperen kleden bekleed. De deftige heren hebben hun plaatsen ingenomen. De landvoogdes, Margaretha van Parma, die opdracht van keizer Karel het land regeert, zit vooraan. Alle toeschouwers zien hoe Jan de Bakker ruw het houten podium voor de tribune wordt opgeduwd. In zijn priesterkleed hoort Jan een monnik al zijn misdaden opnoemen. Eindelijk is de monnik klaar. Jan kijkt naar de tribune en de samengestroomde menigte. 'Broeders!' roept hij, 'Kijk wat een geweld de antichrist nodig heeft om zijn rijk staande te houden!' Verder komt Jan niet. De scherprechter dreigt zijn mond dicht te snoeren.

Kalm ondergaat Jan de vernederingen die hem verder worden aangedaan. Een priester trekt Jans mantel af. Met een mes snijdt hij een haarlok van Jans hoofd en schrapte over zijn hoofd en nagels. Nu is hij ontwijd en geen priester meer. De gerechtsdienaars stappen het podium op. Ze trekken Jan een kort jasje aan en zetten een gele zotskap op zijn hoofd. 'Ik lijk nu op mijn Meester', zegt Jan tegen de mannen. Ruw gaan ze door met hun werk.

Enkele ogenblikken later stapt de griffier Sandelijn naar voren. In zijn hand heeft hij een papier met het vonnis van de martelaar voor zich. Op plechtige toon leest hij het voor: 'Hier staat Jan Janszoon van Woerden, de vroegere priester. Hij is een ketter. De inquisiteur van de heilige vader over het land van de keizer heeft dit geoordeeld.'

1. De tijd van Karel V

Daarom verklaar ik dat Jan Janszoon op het schavot op de Plaats verbrand zal worden tot as. Van hem mag niets meer overblijven.' De stem de griffier klinkt nog over het Binnenhof als Jan begint te zingen. Luid klinkt zijn stem:

*Wij loven U, o God, wij prijzen Uwe naam;
U, eeuwig' Vader, U verheft al 't schepsel saam!
Zingt serafs, eng'len zingt, heft aan, gij machten, tronen;
onafgebroken rijz' uw lied op hoge tonen!
Gij, driemaal heilig zijt G', o God der legerscharen;
dat aard' en hemel steeds Uw grootheid openbaren!*

*U looft d' apostelschaar in heerlijkheid, o Heer'!
Profeten, martelaars vermelden daar Uw eer!
Door heel Uw Kerk wordt steeds, daar boven, hier beneden,
in strijd en zegepraal, Uw grote Naam beleden.
Zij looft, o Vader, U, oneindig in vermogen,
onpeilbaar in verstand, onmeetbaar in meedogen!*

De toeschouwers op de tribune kunnen het prachtige lied niet aanhoren. De stadhouder van Holland geeft een wenk aan de gerechtsdienaars. Ze dwingen Jan zijn mond te houden en mee te komen. Even later vertrekt de stoet van het Binnenhof in de richting van de Plaats. Rustig en kalm loopt Jan tussen zijn bewakers in. Eerst komen ze langs de Gevangenpoort, waar Jan zo lang heeft vastgezeten. Jan kijkt omhoog, naar de vrouwenkamer. Grote witte planken zijn er voor gespijkerd. Zelfs nu wordt hem belet om nog eenmaal zijn vrouw te zien...

Opeens ziet Jan achter de andere ramen bekende gezichten. Mannen met wie hij zo lang heeft vastgezeten. 'Ik ben blij mannen! Roept hij omhoog. ' Het is alsof het mijn bruiloft is! Ik ga jullie voor broeders.' De soldaten duwen hem voort. Achter de ramen klappen de gevangenen in hun handen. Geroep klinkt. Jan kan het niet horen. Gezang waaiert achter de stoet aan. Duidelijk klinkt het uit de monden van de gevangenen:

*Wij loven U, o God, wij prijzen Uwe naam;
U, eeuwig' Vader, U verheft al 't schepsel saam!
Zingt serafs, eng'len zingt, heft aan, gij machten, tronen;
onafgebroken rijz' uw lied op hoge tonen!
Gij, driemaal heilig zijt G', o God der legerscharen;
dat aard' en hemel steeds Uw grootheid openbaren!*

*Wij zegenen, o Heer', Uw goedheid al den dag!
Geef, dat eeuw in eeuw uit, ons lied U loven mag,
geef, dat we bij Uw komst onstraff'lijk wezen mogen;
ontferm, ontferm U, Heer', toon ons uw mededogen!
Op U steunt onze hoop, o God van ons vertrouwen:
zij worden nooit beschaamd, die op Uw goedheid bouwen.*

Op de Plaats wordt Jan door de beul aan de paal vastgebonden. Nog één keer klinkt zijn stem: 'Op U, o Heere heb ik gehoopt. In der eeuwigheid zal ik niet beschaamd worden.'

Bron

P. de Zeeuw JGzn, *De eerste martelaren*. Goes. 2017.

Gespreksvragen

1. Kun je uitleggen waarom de vader van Jan zei: 'Ik offer je graag op, zoals Abraham zijn zoon deed'?
  - *Hebreeën 11 : 17. 'Door het geloof heeft Abraham, als hij verzocht werd, Izak geofferd.'*
  - *Efeze 5 : 1 - 2. 'Zijt dan navolgers Gods, als geliefde kinderen; en wandelt in de liefde, gelijkerwijs ook Christus ons liefgehad heeft en Zichzelf voor ons heeft overgegeven tot een offerande en een slachtoffer Gode, tot een welriekende reuk.'*
2. Wat bedoelt Jan met: 'Ik lijk nu op mijn Meester'?
  - *Johannes 15 : 18 - 20. 'Indien u de wereld haat, zo weet dat zij Mij eer dan u gehaat heeft. Gedenkt het woord dat Ik u gezegd heb: Een dienstknecht is niet meerder dan zijn heer. Indien zij Mij vervolgd hebben, zij zullen ook u vervolgen.'*
3. Naar welke bruiloft gaat Jan?
  - *Openbaring 19 : 9. 'En hij zeide tot mij: Schrijf, zalig zijn zij die geroepen zijn tot het avondmaal van de bruiloft des Lams.'*
4. Het Martelaarslied kan gezongen worden op de wijs van Psalm 89.

Leestekst

WENDELMOET VAN MONNIKENDAM

Er zijn veel aanhangers van de 'nije lere' in Monnikendam. Eén van hen is de rijke weduwe Wendelmoet Claesdochter.

Maar overal loert het verraad. Steeds weer duiken er spionnen op. Voor een handvol guldens leveren zij de ketters over in handen van de inquisitie. Vaak denkt Wendelmoet eraan, hoe het zal zijn, als haar dit lot treft. Als zij eens wordt gemarteld en met de dood bedreigd?

Zal ze dan standvastig kunnen blijven?

Wendelmoet buigt haar knieën en smeekt de Heere om kracht.

Monnikendam, mei 1527.

De anders stille straten van het stadje zijn vol rumoer. Er wordt op deuren gebonsd, ruwe kreten klinken.

Stil staat Wendelmoet in haar kamer. Ze weet wat dit betekent. De inquisitie slaat toe!

Hoor! Musketkolven bonken tegen haar deur. Het hout splintert... Even later is haar kamer vol mannen. Wendelmoet wordt meegesleurd, haar huis uit, de straat op.

In Den Haag valt de deur van de gevangenis dreunend achter haar dicht. Grendels knarsen, voetstappen verwijderen zich. Dan wordt het stil...

Al enkele weken zit Wendelmoet in de Haagse gevangenis.

Slecht heeft ze het niet. Ze betaalt vier stuivers per dag voor een goede kamer en een fatsoenlijke maaltijd.

1. De tijd van Karel V

Hoe vaak is ze al verhoord? Wendelmoet is de tel kwijtgeraakt. Steeds maar weer moet ze dezelfde vragen aanhoren:

'Wat denkt ge van de heiligen?'

'Ik ken geen andere Middelaar dan Christus,' is het antwoord.

'Vrouw, ge gelooft toch wel dat tijdens de mis het brood verandert in het lichaam van Christus?'

'Brood blijft brood,' antwoordt Wendelmoet, 'en als gij dat brood uw God noemt, dan zeg ik dat het uw duivel is!'

De rechters schrijven een brief aan de landvoogdes. Wat moet er met de koppige ketterse gebeuren?

Binnen twee weken is er antwoord. De landvoogdes schrijft dat de plakaten van de keizer onverbiddelijk moeten worden uitgevoerd.

Dan wordt Wendelmoet naar de gevangenis in Woerden overgebracht. Ze wordt opgesloten in een vochtige, stinkende kerker en krijgt niets anders dan water en brood. Bijna zes maanden blijft Wendelmoet in die vreselijke kerker. Maar de Heere is haar nabij.

's-Gravenhage, november 1527.

Het marktplein is vol mensen. Wendelmoet gaat haar laatste gang, de gang naar de brandstapel. Bleek en vermagerd loopt ze tussen de soldaten, maar haar geest is ongebroken. Ze blijft standvastig tot het einde.

Naast haar loopt een monnik. Hij houdt haar een kruisbeeld voor en wil het nog eens proberen: 'Zie, dit is de Heere, uw God.'

Wendelmoet antwoordt: 'Dat is mijn God niet. Het is een ander kruis, waardoor ik verlost ben.'

'Roep tot Maria, de moeder Gods,' dringt de monnik aan. 'Zij zal voor u bidden.'

'Christus bidt voor ons,' is het antwoord.

Bij de brandstapel wacht de beul. In zijn hand houdt hij een zakje met kruit. Dat zal om Wendelmoets hals worden gehangen en tegelijk met het vuur worden aangestoken. Het zal haar lijden bekorten.

Nog één keer komt de monnik naar haar toe, het kruisbeeld geheven. Wendelmoet duwt het weg.

Dan helpt ze de beul met het omhangen van het kruitzakje.

De beul legt het koord om Wendelmoets hals om haar te wurgen. Even later kronkelen de vlammen omhoog...

Een oud lied vertelt over het einde van Wendelmoet:

De beul tradt Gen om worgen:
Doen sloot sy haer oogen fijn,
Hebbende in't hert verborgen
Een trooster, niet om sorghen
Verlanghende thuys te sijn.

Dus lieffelijck ontslapen
Is Wendelmoey in den Heer...

Bron

Leerlingenboek *Er is Geschied*, deel 2.

**Achtergrond-
informatie**   **KAREL V**

1. Filips de Schone sterft

In 1506 stierf Filips de Schone. Op een hete septemberdag kaatste hij met vrienden in het Spaanse Burgos. Verhit van het spel dronk hij na afloop veel koud water. De volgende dag kreeg hij koorts, hevige krampen en gaf bloed op. Op de vierde dag zwollen zijn tong en keel zo erg op dat hij niet meer kon spreken en slikken. Aderlatingen, bloedzuigers en purgeermiddelen hielpen niet. Filips begon te ijlen, zweette overvloedig en raakte uiteindelijk in coma. Op de zesde dag stierf hij.

De Spaanse dokters verklaarden dat het sterfgeval een gevolg was van het drinken van koud water na oververhitting van het lichaam.

Maar in de Nederlanden en later aan de Europese vorstenhoven werd al spoedig beweerd dat Filips vergiftigd was. Sommigen verdachten zijn schoonvader, anderen gaven zijn vrouw Johanna de schuld. Het paar had een turbulent huwelijksleven achter de rug. Filips had het met de huwelijksvrouw niet al te nauw genomen; Johanna werd verteerd door jaloezie en viel regelmatig ten prooi aan hysterische aanvallen.

Hoe het ook zij, Johanna was ontroostbaar na de dood van Filips. Toen het lichaam gebalsemd en in de kist gelegd was, wilde zij er niet van gescheiden worden en toen de kist na de plechtigheid naar een naburig klooster was gebracht, ging ze daar dagelijks heen, liet de kist openen en overlaadde het lichaam met kussen. Ze liet prachtige rouwgewaden maken en droeg iedere keer wanneer ze de tombe bezocht een ander kleed.

In januari 1507 wilde Johanna het lichaam van haar echtgenoot naar de koninklijke crypte in Zuid-Spanje brengen. Onderweg bracht ze haar zesde kind, Catharina, ter wereld.

Granada werd niet bereikt. Haar vader Ferdinand liet haar onderweg gevangen nemen en opsluiten in zijn kasteel in Tordesillas. Opgesloten in een sombere kamer verviel Johanna langzamerhand van hysterie tot waanzin. Als 'Johanna de Waanzinnige' is ze de geschiedenis ingegaan. Karel V heeft haar later enkele keren bezocht. Tekenend voor de behandeling van geesteszieken in die tijd, was zijn uitdrukkelijk bevel om haar tijdens haar aanvallen van waanzin met slaag onder de duim te houden.

2. Maximiliaan en Margaretha

Opnieuw werd Maximiliaan van Oostenrijk, die na de dood van zijn vader tot keizer over het Duitse rijk gekozen was, regent. Dit keer bestuurde hij de Nederlanden voor zijn kleinzoon Karel, maar wel vanuit de verte. Als keizer van Duitsland werd hij door zorgen gekweld, o.a. door de onenigheid met Frankrijk over het bezit van Noord-Italië. Daarbij kwam dat de bodem van zijn geldkist voortdurend in zicht was.

Daarom liet hij het regentschap waarnemen door zijn dochter Margaretha van Savoye. Zij voedde ook de vier kinderen op, die Filips de Schone en Johanna van Aragon indertijd in de Nederlanden hadden achtergelaten en van wie Karel de tweede in leeftijd was.

Margaretha was een zelfbewuste dame, die in de Nederlanden een ronduit Habsburgse politiek voerde. De kracht en de eenheid van de gewesten moesten dienstbaar gemaakt worden aan de belangen van haar huis.

Margaretha kon echter onmogelijk regeren buiten de Staten-Generaal om, zoals Maximiliaan dat tijdens zijn eerste regentschap wel geprobeerd had. Regelmatig had zij hun financiële steun nodig voor de vele oorlogen van haar vader.

1. De tijd van Karel V

Juist met het oog op die oorlogen zagen de Staten-Generaal graag zo spoedig mogelijk een eigen nationaal vorst, zodat ze niet langer hoefden mee te betalen aan oorlogen, waar ze part nog deel aart hadden. Ze hielden de hand stevig op de beurs. Daarom deed Maximiliaan in 1514 afstand van het regentschap in ruil voor 150.000 gulden en een jaarlijkse rente van nog eens 50.000 gulden. Op zijn beurt verklaarde hij zijn nog veertienjarige kleinzoon meerderjarig. Begin 1515 aanvaardde Karel de regering als heer der Nederlanden.

Echter, evenmin als zijn vader Filips de Schone, zou Karel lang een nationaal vorst kunnen blijven.

In 1516 stierf zijn grootvader Ferdinand, die zijn laatste levensjaren, na de dood van Filips de Schone, over geheel Spanje had geregeerd. Karel reisde in 1517 naar Spanje om de erfenis op te eisen.

Bij het Spaanse koninkrijk hoorden overigens ook Zuid-Italië, Sardinië, Sicilië en grote delen van Midden- en Zuid-Amerika (zie Handleiding deel I, hoofdstuk 13). In 1519 stierf zijn grootvader Maximiliaan. Karel erfde de Oostenrijkse landen en zag kans, tegen grote sommen geld, zijn rivalen te verslaan en de Duitse keurvorsten op zijn hand te krijgen. Deze kozen hem in 1520 tot Duits keizer. In deze hoedanigheid werd hij voortaan Karel V genoemd.

3. Karels regering over de Nederlanden

Karel V had geen vaste residentie. Zijn regering was een voortdurend reizen en trekken door zijn vele landen.

Al tijdens de Tachtigjarige Oorlog is de legende ontstaan van de zogenaamde 'Nederlandse' Karel, die in alles gunstig afstak bij zijn tirannieke zoon Filips II. Die opvatting behoeft wel de nodige bijstelling.

Om te beginnen sprak Karel geen woord Nederlands (hij bediende zich van het Frans) en heeft hij alles hij elkaar slechts een tiental jaren van zijn regering in de Nederlanden doorgebracht.

In de Nederlanden was men erg te spreken over Karels verkiezing tot Duits keizer. Hij kreeg zelfs een extra bedel!

Maar het keizerschap heeft de Nederlanden geen enkel voordeel gebracht, integendeel. Dadelijk na de verkiezing begonnen de oorlogen tussen de Habsburgers en Frankrijk, voornamelijk om Bourgondië en Italië, oorlogen, waar de Nederlanden niets mee te maken hadden. Maar daardoor vielen de zuidelijke gewesten wel ten prooi aan verwoestende invallen door de Fransen en steunde Frans I Karel van Gelre in zijn strijd om de onafhankelijkheid.

In de noordelijke gewesten regeerde Karel V namelijk eerst alleen over Holland en Zeeland. Al spoedig probeerde hij ook de andere gewesten onder zijn gezag te brengen. In dit streven werd Karel van Gelre, die in 1492 zijn hertogdom weer uit de Bourgondische invloedssfeer had losgemaakt, zijn grote tegenstander. Hij stuurde hulp naar alle gewesten die zich tegen Karel V wilden verdedigen.

De talrijke heden die de Staten moesten opbrengen voor hun heer, verdwenen onmiddellijk in de zakken van Karels geldschietters, want de altijd in geldnood verkerende vorst had zijn toekomstige heden als onderpand voor zijn leningen gegeven.

Tenslotte is Karels houding tegenover de Reformatie zeker niet toleranter geweest dan die van Filips II.

Wel heeft Karel het plan gekoesterd de Nederlanden tot een zelfstandige staat te maken, de zogenaamde 'Bourgondische kreits', gelegen tussen Frankrijk en het Duitse rijk, waarvan ze officieel nog steeds deel uitmaakten.

Zo dwong hij koning Frans I van Frankrijk zijn rechten als leenheer van Vlaanderen en Artois op te geven. En in 1548 bewerkte hij op de rijksdag te Augsburg, dat de Neder-

landen officieel een afzonderlijk deel van het Duitse rijk werden. Karel heeft zelfs plannen gehad om de Nederlanden tot een koninkrijk te maken en ze te schenken aan zijn dochter Maria, die hij wilde laten trouwen met de tweede zoon van Frans I. Van dat huwelijk kwam niets terecht en zo viel ook Karels plan in duigen. Uiteindelijk heeft hij in 1549 zijn enige zoon Filips als heer laten huldigen, en droeg hij in 1555 de feitelijke macht aan hem over.

4. Margaretha van Savoye landvoogdes (1517-1530)

Toen Karel in 1517 naar Spanje vertrok om zijn erfdeel te aanvaarden, stelde hij zijn tante Margaretha van Savoye aan als landvoogdes, dezelfde die tijdens het regentschap van Maximiliaan de Nederlanden had bestuurd.

Zij heeft in de dertien jaar dat haar bestuur nog duurde, oog gehad voor de belangen van de gewesten. Ze won de sympathie van de hoge adel, maar boeren en burgers protesteerden nogal eens tegen de hoge heden die zij moesten opbrengen, terwijl de landadel het druk bleef houden met het uitvechten van onderlinge veten. In haar buitenlandse politiek streefde Margaretha naar een goede verstandhouding met Engeland, met het oog op de belangrijke wolimport, waarop immers de lakenindustrie dreef.

Ook de landen die aan de Sont lagen hield ze te vriend, omdat door de Sont een groot deel van het voor de Nederlanden bestemde graan werd verscheept.

Ze streefde ook vrede met Frankrijk na, maar daarin had neef Karel natuurlijk het laatste woord. Margaretha stierf in 1530.

5. De regeringsvorm vanaf 1531

In 1531, toen Karel voor het eerst na 1522 weer de Nederlanden bezocht, maakte hij van de gelegenheid gebruik om het centrale bestuur te hervormen.

De Hofraad, een groep van vaak wisselende adviseurs rondom de landsheer, die al bestond in de tijd van Filips de Goede en Karel de Stoute, werd gesplitst in een aantal bestuurscolleges met vaste taken en een vaste samenstelling.

Overigens was het hoogste gerechtshof in de Nederlanden, de 'Grote Raad van Mechelen' al ontstaan in 1504, tijdens het bewind van Filips de Schone.

In 1531 werd er een 'Geheime Raad' in het leven geroepen. Deze was belast met het dagelijks bestuur en met de wetgeving. De Geheime Raad bestond uit ambtenaren, die dagelijks vergaderden zonder dat hen eerst om advies was gevraagd.

De 'Raad van Financiën' bestond uit de leiders van de verschillende diensten en was belast met het financieel beheer.

Helemaal nieuw was de 'Raad van State', bestaande uit zes leden van de hoogste adel, die op onregelde tijden door de landsheer kon worden opgeroepen om advies te geven. Deze raad verving eigenlijk het ambt van kanselier, dat door Filips de Goede indertijd in het leven was geroepen. De Raad van State sprak bij het volk het meest tot de verbeelding, alhoewel de betekenis ervan zeker niet overschat moest worden.

Staten-Generaal en gewestelijke Staten waren onder het bewind van Karel V alleen nog goed om beden toe te staan en om belangrijke regeringsbesluiten aan te horen. Ze mochten niet meer op eigen initiatief bijeen komen.

In de gewesten liet Karel zich vertegenwoordigen door stadhouders. Zij moesten ook het leger aanvoeren. De stadhouders werden gekozen uit leden van de hoge adel en werden voor het leven benoemd.

De landvoogdes tenslotte kreeg een vast omschreven taak en was voortaan permanent in functie, ook als Karel V zelf een tijdlang in het land zou zijn.

1. De tijd van Karel V

Omdat Margaretha gestorven was, benoemde Karel in 1531 tevens een nieuwe landvoogdes, zijn zuster Maria van Hongarije.

6. Maria van Hongarije landvoogdes (1531-1555)

Maria was de weduwe van de Hongaarse koning Lodewijk II, die in 1526 tijdens een gevecht tegen de Turken gesneuveld was.

Haar regering werd overschaduwd door een troonstrijd in Denemarken, waar Karels zwager Christiaan II van de troon werd gestoten. Karel mengde zich in de strijd, wat tot gevolg had dat de doorvaart door de Sont enkele jaren lang werd gestremd. Voor de gewesten betekende dat stagnatie van graanimporten en honger. De onlusten, veroorzaakt door het optreden van de wederdopers rond 1535 (waarover later), waren voor een belangrijk deel het gevolg van deze ellende.

Vanaf 1539 begonnen weer oorlogen met Frankrijk, die in de zuidelijke gewesten voor grootscheepse verwoestingen zorgden.

Maria kwam in botsing met de stad Gent, die een bede weigerde en in opstand kwam. Die opstand werd bedwongen, maar in 1540 kwam Karel zelf naar zijn geboortestad om een voorbeeld te stellen. Gent verloor alle privileges, het stadsbestuur zou voortaan rechtstreeks door de vorst worden benoemd en er werd een citadel in de stad gebouwd.

Toen in 1551 opnieuw een oorlog met Frankrijk uitbrak, werd het Maria allemaal wat teveel. Toen haar broer in 1555 afstand deed, legde zij tegelijkertijd met vreugde haar ambt neer.

7. Karels strijd tegen de Friezen

Het Friese gebied tussen Vlie en Lauwerszee, dat door Stad en Lande (Groningen en omstreken) van het Duitse Oost-Friesland gescheiden was, bestond uit verschillende boerenrepubliekjes. Die moesten hun onafhankelijkheid verdedigen tegen de Habsburgse macht.

Karel van Gelre, als altijd uit op mogelijkheden om zijn macht te vergroten en de Habsburgers de voet dwars te zetten, wierp zich op als beschermheer en stuurde troepen naar het noorden.

Tegelijkertijd maakte de Friese kaper Grutte Pier de Zuiderzee onveilig. Overmoedig noemde hij zich: 'Ick, Groote Pier, Coninck van Vrieslaat, Hertog van Sneek, Graef van Sloten, Vrijheer van Hindeloopen, Capiteyn-Generael van den Zuyderzee.'

Hij was naar Sneek gegaan om zich bij de Gelderse troepen aan te sluiten, omdat de Bourgondiërs zijn dorp Kimsward hadden gebrandschat. In Holland en Brabant was er 'grote spraek van sin groote stercheit ende gruwelicheit, ende van sin grooten oghen.' Grutte Pier heeft ongetwijfeld een angstaanjagend uiterlijk gehad: een grote zwarte man, met grote ogen, grote schouders en een grote baard, kortom, 'gruweliken van aensyen'. Toch was Grutte Pier volgens een tijdgenoot (het zal wel een Fries zijn geweest) geen booswicht, want 'hy was froem ende fel op die vianden, met hy was redelyk van herten als een Kerstenman (christen), want hy hadde een guede meyninck; want syn meyninck was Vrij ende Fryes te wesen.'

Daar was het de Friezen om begonnen: 'Vrij, Vriesck, zonder schatting ende ex-cijns'. Daarom, toen Karel van Gelre zich als heer wilde laten erkennen en belastingen wilde gaan heffen, keerden de Friezen zich van hem af. Grutte Pier gaf zijn zeeroversbestaan op en werd weer boer.

In 1524 waren de Friezen de strijd moe en erkenden Karel V als hun heer. Nieuwe belastingen hoefden ze echter niet op te brengen.

8. De strijd in Utrecht

Karel van Gelre had in het bisdom Utrecht meer succes. Zijn troepen bezetten een groot *deel* van het Oversticht (Overijssel en Drenthe), zodat hij regeerde over een gebied dat zich uitstreckte van Nijmegen tot aan de stad Groningen.

Bisschop Hendrik van Beieren was niet tegen de hertog opgewassen: de Utrechtse burgers zetten hem buiten de poort en haalden Maarten van Rossum, de gevreesde veldheer van Karel van Gelre, binnen. Hendrik van Beieren, die daardoor alle gezag in het Nedersticht (de huidige provincie Utrecht) verloren had, riep de hulp in van de landvoogdes.

Margaretha van Savoye was echter alleen bereid om te helpen, als de bisschop afstand zou doen van zijn wereldlijk gezag over het gehele Sticht. Hendrik had weinig keus en schikte zich.

Het Oversticht werd heroverd door de Friese stadhouder Schenck van Toutenhurg, maar het Nedersticht bleef in handen van Gelre en de oproerige Utrechtse gilden. Toen verspeelde Maarten van Rossum in een overmoedige bui zijn kansen. Hij ondernam vanuit Utrecht een tocht naar het onbeschermd 's-Gravenhage, dat gedeeltelijk werd platgebrand. Militair gezien mocht deze tocht een huzarenstuk zijn, diplomatiek was het een vergissing. Want nu kregen de Hollanders plotseling haast met het beschikbaar stellen van geld voor een leger. Het duurde niet lang of ook het Nedersticht was onderworpen.

De bisschop kwam, na goedkeuring van paus Clemens VII, zijn belofte na en droeg zijn wereldlijk gezag over aan Karel V.

Het Verdrag van Gorcum (1528) bepaalde verder dat Karel van Gelre Zutphen, Drenthe en Groningen mocht houden, als hij Karel V als erfgenaam zou erkennen. De hertog was al 60 jaar en het leek onwaarschijnlijk dat hij nog kinderen zou krijgen.

Utrecht werd gestraft. De gilden verloren hun macht en er werd hij één van de stadspoorten, de Catharijnepoort, een citadel gebouwd, het Vredenburg, om de burgerij in toom te houden.

9. Groningen en Drenthe

Karel van Gelre was niet van plan zich aan het Verdrag van Gorcum te houden. Enkele jaren later bood hij Frans I van Frankrijk de opvolging in zijn landen aan. En door zijn toedoen vestigden zich Deense troepen bij Appingedam.

De Groningers begonnen in te zien, dat ze uiteindelijk beter af zouden zijn onder het bestuur van Karel V.

De onderhandelingen met de keizer verliepen gunstig voor de Groningers. Bij het verdrag van Grave (1536) erkenden zij Karel V als hun Heer. Het landschap Drenthe volgde dit voorbeeld. Karel van Gelre berustte in de afstand van Groningen en Coevorden.

De Friese stadhouder Schenk van Toutenhurg verjoeg de Denen.

10. Het Verdrag van Venlo

Toen Karel van Gelre ook niet van plan was zich aan het verdrag van Grave te houden, grepen de Staten van Gelre in.

Zij erkenden Willem, hertog van Gulik (gelegen ten oosten van Maastricht) als hun beschermheer en als opvolger van hertog Karel. Verbitterd deed Karel afstand van de regering en stierf in 1538, van zijn onderdanen verlaten.

Zo kwam Gelre aan Willem van Gulik, die al over Kleef, Gulik, Berg en Mark regeerde. Deze machtsconcentratie langs de Rijn werd door Karel V als benauwend erva-

1. De tijd van Karel V

ren, vooral omdat Willem luthers wilde worden en aansluiting zocht hij andere Duitse protestantse vorsten.

Daarom trok Karel in 1543 zelf met een leger tegen Willem van Gulik op. Diens lot was toen spoedig beslist. Bij het Verdrag van Venlo in 1543 moest Willem Gelre en Zutphen afstaan. Zijn overige gebieden mocht hij houden.

Heel het grondgebied van het huidige Nederland, België en Luxemburg (met uitzondering van het bisdom Luik) was in handen van Karel V.

DE HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

1. De situatie in Antwerpen

Antwerpen was de eerste stad in de Nederlanden, waar bekend werd dat de Wittenbergse augustijner hoogleraar Maarten Luther zich openlijk tegen de aflaatprediking had gekeerd. Er woonden namelijk heel wat kooplieden die van Duitse afkomst waren en die goed op de hoogte waren van ontwikkelingen in hun vaderland.

Er stond in Antwerpen sinds 1513 trouwens ook een klein augustijner klooster. Verschillende monniken daarvan, zoals prior Jacobus Praepositius, kenden Luther nog vanuit hun studietijd.

In het voorjaar van 1518 waren er in Antwerpen al geschriften van Luther te koop. In november 1519 veroordeelden theologen van de Leuvense universiteit een bundel Latijnse geschriften van Luther, die door Erasmus' drukker Frohen te Bazel waren gepubliceerd. Dat was nog ruim voor de pauselijke hul *Exsurge Domine* van juni 1520, waarin Luther gelegenheid werd gegeven om zijn dwalingen te herroepen.

Karel V, in 1519 tot keizer gekozen, wilde de leer van Luther absoluut niet dulden in de Nederlanden. In het Duitse rijk beslisten de vorsten ieder voor hun eigen gebied en was Karel van hun medewerking afhankelijk. Maar in de Nederlanden had hij, zoals in Spanje, rechtstreeks gezag.

Op 8 oktober 1520, nog tijdens Luthers bedenktijd, werden al tachtig exemplaren van door Luther geschreven boeken in Leuven verbrand. Een week later vaardigde ook de bisschop van Luik strafbepalingen tegen Luther uit.

2. Vervolgingen

Na de uitspraken van de Rijksdag te Worms, trad de overheid, in opdracht van Karel V, streng op tegen alle uitingen van ketterij.

Op 7 december 1521 werd Jacobus Praepositius gevangen genomen. Kort tevoren was hij in Wittenberg gepromoveerd.

Tot grote teleurstelling van Luther herriep hij, onder de nodige druk, zijn zienswijze. Praepositius had het er achteraf moeilijk mee. Zodra hij weer mocht preken, legde hij opnieuw de nadruk op het enige verlossingswerk van Christus. Het gevolg was dat hij in mei 1522 voor de tweede keer werd gearresteerd. Een maand later ontsnapte hij en vluchtte naar Wittenberg.

Hij werd als prior opgevolgd door Hendrik van Zutphen, die ook in Wittenberg gestudeerd had. Al in september van hetzelfde jaar werd ook hij gevangen genomen. Toen hij overgebracht zou worden naar Brussel, wist hij te ontsnappen en vluchtte naar Bremen.

Nu werd de gehele augustijner kloostergemeenschap aangepakt. In oktober 1522 werd Hendrik van Zutphens opvolger, prior Lambert Thoren, samen met vijftien ordegenoten gevangen genomen. Het klooster werd ontwaard en gesloten.

Dertien monniken herriepen, maar Lambert Thoren, Hendrik Voes en Jan van Essen bleven standvastig. In Brussel werden ze aan verder geloofsverhoor onderworpen over de mis, de aflaat en het vagevuur.

Toen ze volhardden in hun zogenaamde dwalingen, stond hun vonnis vast. Op 1 juli 1523 werden ze op de Grote Markt van Brussel ontwijfd: hun ordekleed werd hen ontnomen en hun tonsuur weggeschoren. Daarna zijn Hendrik Voes en Jan van Essen verbrand. Twee dagen later werd nog (een onbekend gebleven) augustijner monnik ter dood gebracht. Lambert Thoren is in 1528 in de gevangenis gestorven of gedood.

3. De inquisitie in de Nederlanden

Zo leek het Karel V niet al te moeilijk om, door uitvoering te geven aan zijn eerste plakkaat van 1521, het opkomende lutheranisme in de Lage Landen in de kiem te smoren.

Om niet afhankelijk te zijn van plaatselijke overheden en zich niet te hoeven storen aan de grenzen van de verschillende bisdommen, richtte Karel een eigen inquisitie op en probeerde samen te werken met de gewestelijke Staten. De jurist Frans van der Hulst, notabene een leek, werd zijn grootinquisiteur. Bovendien rekende Karel op steun van Rome.

Daar was in 1522 kardinaal Adriaan Florisz tot paus gekozen en had de naam Adrianus VI aangenomen. Deze Adriaan Florisz (1459-1523), afkomstig uit Utrecht, was jarenlang hoogleraar geweest te Leuven en als zodanig betrokken bij de opvoeding van Karel. In 1516 was hij als dank daarvoor benoemd tot bisschop van Tortosa. Hij had het tot kardinaal gebracht en zelfs tot paus.

Uiteraard zou deze Nederlandse paus niet zijn steun willen onthouden aan Karels pogingen om de leer van de kerk te handhaven. Inderdaad bekrachtigde Adrianus VI Van der Hulst zijn aanstelling door hem tot pauselijk inquisiteur te benoemen.

Toen Van der Hulst echter tegenwerking ondervond van de gewestelijke Staten, liet de regering te Brussel hem vallen en verving hem door enkele geestelijken.

De opvolger van de al in september 1523 overleden paus Adrianus VI, Clemens VII, benoemde deze nieuwe staatsinquisiteurs tot kerkelijke rechters.

4. Werkwijze van de inquisitie

Men gaat er vanuit dat de inquisitie gesticht is op 20 april 1233, de dag waarop paus Gregorius IX twee bullen uitgaf, waarin de kettervervolging speciaal aan de orde van de dominicanen werd opgedragen. Tot die tijd was deze vervolging een zaak van de bisschoppen geweest.

De inquisitie werd een onafhankelijke instelling, die voorzien was van alle middelen die nodig waren om het onderzoek grondig uit te voeren. De dominicanen hadden het recht om iedere wet die de inquisiteurs belemmerde hun werk te doen, op te schorten. De inquisitie was alleen aan de paus verantwoording schuldig en was daardoor in principe onkwetsbaar voor de hoogste kerkelijke en wereldlijke ambtsdragers. In sommige landen werd zij overigens betaald door de staat.

De ver reikende arm van de inquisitie werd ondersteund door een zorgvuldig opgezet en uitgewerkt archief. Eén arrestatie of één afgedwongen bekentenis kon de speurhonden op het spoor brengen van tientallen anderen en ieder nieuw slachtoffer bracht weer nieuwe aanklachten in. En de inquisitie vergat nooit meer een bepaalde naam.

Belangrijke onderdelen van het verhoor waren het stellen van gecompliceerde strik-vragen en intimidatie. Daarbij moet niet vergeten worden dat een gevangene, voor

1. De tijd van Karel V

het verhoor plaatsvond, vaak al lichamelijk en geestelijk uitgeput was. Afgesneden van alle contact met de buitenwereld, omringd door vijanden, die tijd en geduld hadden, werd zijn moreel gebroken en kwam hij uiteindelijk tot een bekentenis.

Toch waren er altijd hardnekkigen die niet van bekennen weten wilden. Voor hen was er de tortuur, die officieel overigens maar één keer toegepast mocht worden.

Natuurlijk was deze regel ingegeven door de overweging dat niemand bestand kon zijn tegen voortdurende marteling. Een op deze manier afgedwongen bekentenis kon geen waarde hebben.

Dit besef verdween bij de inquisiteurs, toen ze merkten dat een aantal kettens wel degelijk bestand was tegen een eenmalige tortuur. Het gevolg was een niet aflatende marteling, die de slachtoffers lichamelijk en geestelijk sloopte. De inquisiteurs noemden dat 'voortzetting van de tortuur'.

De eerste keer dat een beklagde in de folterkamer kwam, lieten de inquisiteurs hem alle werktuigen zien, die hen ten dienste stonden. Daarbij werden de gevolgen van het gebruik ervan voor het slachtoffer uitvoerig toegelicht.

Soms was dit alles al voldoende om het verzet van de beklagde te breken en hem tot bekennen te dwingen, ook al was hij onschuldig. Zo niet, dan werd na enkele dagen, waarin het slachtoffer in een poel van ellende en angst leefde, de tortuur daadwerkelijk toegepast en bij het uitblijven van een bekentenis geleidelijk opgevoerd in intensiteit.

Een geliefd werktuig van de inquisitie was de pijnbank, waarop de ledematen van de ongelukkigen werden uitgerekt.

Maar er was ook de 'rozenkrans': een touw met knopen dat om het hoofd van een slachtoffer werd bevestigd en dat vervolgens strak werd aangedraaid, zodat de knopen in het hoofd drongen. Uit Italië was de 'strappado' afkomstig. Daarbij werd de beklagde aan zijn op de rug gebonden handen opgetakeld, met een gewicht aan zijn voeten, waarna het touw plotseling werd gevierd en tijdens een vrije val van het slachtoffer plotseling werd strakgetrokken. De gevolgen voor arm- en schoudergewrichten laten zich raden.

Vaak werd ook de waterproef toegepast, waarbij water werd gegoten door een trechter, die hardhandig in het keelgat van de beklagde werd gegoten. De ongelukkige had letterlijk de keus tussen stikken of slikken. Natuurlijk koos hij voor het laatste. Echter, het water dat hij binnen kreeg, zorgde er voor dat zijn maag op monsterachtige manier opzwol en bezorgde hem naast de doodsangst veroorzakende benauwdheid ook vreselijke krampen.

Het was duidelijk dat de op deze manieren verkregen bekentenissen niet spontaan waren afgelegd. Daarom was er de regel dat na vierentwintig uur de bekentenis opnieuw moest worden voorgelezen en bevestigd.

Deze regel werd door de inquisitie zinloos gemaakt, omdat herroeping van de bekentenis door de beklagde onmiddellijke voortzetting van de tortuur betekende. Overigens was het niet zo, dat degenen die herriepen, vrijuit gingen. Hen werd absolute (vergeving der zonden) verleend, maar ze werden wel gestraft. Meestal werd de doodstraf omgezet in gevangenisstraf, verbanning of in jarenlange openbare boetedoening.

Degenen die bij het naderen van de dood op het schavot herriepen, kregen een 'mildere' doodstraf. Zij werden eerst gewurgd, voordat ze aan de vlammen werden prijsgegeven. Dat schijnt tijdens de vervolgingen in de Nederlanden toch wel te zijn voorgekomen, ook bij weigering tot herroepen. Dat blijkt tenminste uit het gedicht over de dood van Wendelmoet van Monnikendam (*'De beul trad aan om worgen...'*). Ook werd wel een zakje buskruit om de hals van het slachtoffer gehangen, waardoor het lijden verkort werd.

Verder werden mannen ook wel onthoofd of gehangen, terwijl vrouwen levend werden begraven, in een ton verdrongen, of in zakken genaaid en in de rivier gegooid. Deze laatste gruwelijke methoden werden nogal eens toegepast tegen de wederdopers, die blootstonden aan de heftigste vervolgingen.

In alle gevallen werden de goederen van de veroordeelden verbeurd verklaard.

De overheid voerde de vonnissen uit, omdat de kerk geen bloed mocht vergieten! Een triest gevolg hiervan was, dat de overheden, aangespoord door de 'effectiviteit' van de werkwijze van de inquisitie, zich gingen bedienen van dezelfde verhoormethoden.

5. Omvang van de vervolgingen

Het in 1521 uitgevaardigde plakkaat van Karel V werd herhaaldelijk vernieuwd en uitgebreid, bijvoorbeeld in 1529 en in 1550. In deze laatste versie stond de doodstraf met verbeurdverklaring van goederen op ongeveer elke uiting van sympathie voor de Hervorming. Verboden werd het maken, verspreiden, verkopen, kopen en bezitten van ketterse hoeken en afbeeldingen, het bezoeken van ketterse bijeenkomsten, het huisvesten van ketters en het lezen en verklaren van de Bijbel, behalve dan in onderwerping aan de leer der kerk. Het aanbrengen van ketters en van ketterij werd verplicht gesteld.

Van de uitvoering van dit rigoureuze plakkaat kwam over het algemeen weinig terecht door de geringe medewerking van de lagere overheden, met name in de Noordelijke Nederlanden.

Ook bevonden zich onder de inquisiteurs hier te lande heel wat gematigde figuren. Dat gold niet voor de beruchte ketterjager Pieter Titelmans (1501-1572), die vanaf zijn benoeming in 1545 een ware terreur uitoefende in de Zuidelijke Nederlanden. Het is moeilijk een schatting te geven van het aantal martelaren in de Nederlanden tijdens de regering van Karel V. De meest realistische schattingen lopen uiteen van 2000 tot 2500 slachtoffers. Daarvan is ongetwijfeld het merendeel dopers geweest. Uit het onderstaande zal blijken dat juist zij het felst zijn vervolgd.

De conclusie kan niet anders luiden dan dat de religieuze politiek van Karel V totaal heeft gefaald. Dat zou zijn zoon Filips maar al te duidelijk merken.

6. Sacramentariërs

Het is wel zeker dat de leer van Luther geen grote aanhang heeft gevonden in de Nederlanden. Die bleef over het algemeen beperkt tot priesters en intellectuelen zonder veel aanhang.

Dat betekende niet, dat Luthers geschriften geen belangstelling trokken. Bij de zogenaamde 'sacramentariërs' waren ze in ieder geval bekend. Deze konden echter onmogelijk meegaan in Luthers gedachten over de transsubstantiatie tijdens het Heilig Avondmaal.

De humanist Cornelis Hoen, een Haags jurist, was na lezing van de geschriften van Wessel Gansfort (zie Handleiding deel I, hoofdstuk 12), brood en wijn als zinnebeeldig gaan beschouwen.

Christus noemt Zichzelf immers ook 'de deur' of 'de wijnstok'. Daarom legde Cornelis Hoen de woorden 'Dit is Mijn lichaam' uit als 'Dit betekent Mijn lichaam'. Er was dus geen sprake van verandering van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus. De kring van humanisten rond Cornelis Hoen begreep dat dit standpunt inging tegen de leer van de kerk. Daarom werd de Utrechtse rector Hinne Rode met de verhandelingen van Gansfort en een 'Avondmaalsbrief' van Hoen in 1521 naar Luther ge-

1. De tijd van Karel V

stuurd om deze te raadplegen. Luther las Gansfort met veel instemming, maar het standpunt van Cornelis Hoen kon zijn instemming niet krijgen. Het Heilig Avondmaal kon onmogelijk zinnebeeldig zijn. 'In, met en onder' brood en wijn zijn het lichaam en het bloed van Christus aanwezig. Onverrichterzake reisde Rode terug naar Holland. De kring rondom Hoen keerde zich toen van Luther af.

In 1523 ging de inmiddels uit zijn ambt ontzette Hinne Rode opnieuw op reis. Nu naar Bazel en Zürich. Daar kreeg Zwingli op zijn beurt de brief van Hoen onder ogen en las deze met grote instemming. Hoens zienswijze werd bepalend voor het standpunt van Zwingli, dat het Avondmaal het onderpand is waarmee God Zijn belofte van vergeving der zonden wil bevestigen.

De bijbelse humanisten in de Noordelijke Nederlanden die de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus tijdens het Heilig Avondmaal in twijfel trokken, werden later om die reden wel sacramentariërs genoemd.

Hoe groot hun aanhang was, weten we niet precies. Zeker is, dat er geen sprake was van een echte volksbeweging.

Jan de Bakker, de gewezen pastoor van Woerden die in 1525 in Den Haag verbrand werd, was een sacramentariër, evenals Wendelmoet van Monnikendam, die in 1527 het leven liet.

De inquisitie bleef dit alles onduidelijk. Zij vatten alle bewegingen gewoonweg samen onder de naam 'lutherije'.

7. Wederdopers

Een echte volksbeweging was in ieder geval wel die van de wederdopers. Eigenlijk was zij omstreeks 1525 ontstaan in Zwitserland, waar jonge volgelingen van Zwingli zich teleurgesteld toonden over het feit, dat de reformator op kerkelijk gebied nog zoveel gezag toekende aan de overheid. Zij wilden een gemeenschap der heiligen stichten, naar vroeg-christelijk voorbeeld. Daarbij beschouwden ze de doop als een getuigenis dat de belijder wilde breken met zijn vroegere leven. Dat hield wel in dat de doop bewust ondergaan moest worden. Kinderdoop had dan geen waarde meer. Het duurde niet lang of tegen deze 'dopersen' of 'wederdopers', zoals ze al spoedig werden genoemd, brak een vervolging uit, waaraan ook Zwingli deelnam.

In 1530 kwam een voormalig Luthers predikant, Meichior Hoffman, te Straatsburg in aanraking met gevluchte dopersen. Hij sloot zich bij hen aan en begon te prediken. Vanaf dat ogenblik kwam er een nieuw element in de prediking van de dopersen. Hoffman predikte dat Christus spoedig zou wederkomen en wilde zijn hoorders daarop voorbereiden. Wie een persoonlijke keuze maakte voor Christus, zou herdoopt worden en daardoor toegang krijgen tot de gemeenschap der heiligen. Na Christus' wederkomst zouden de herdoopten duizend jaar met Hem mogen heersen.

Zo'n verwachting kon gemakkelijk leiden tot dweperij en godsdienstig fanatisme. Zo begon Hoffman van zichzelf te zeggen dat hij Elia was, de heraut van Christus' komst.

In de Nederlanden vond de doperse prediking een vruchtbare bodem. Het waren jaren van armoede, honger en werkloosheid en de minder bedeeden konden in de prediking een aankondiging horen van een nabije verbetering van hun lot. In 1535 schreef landvoogdes Maria van Hongarije nog *dat alle die arme luyden overmits slappicheyt van neeringen seer geneycht sijn met den rijcken te deelen, ende soo 't lant in desolacie te stellen.*

In 1530 bediende Hoffman aan honderden belijders de doop. Jan Volkertsz Tripmaker uit Hoorn vormde een groep in Amsterdam. Op 6 december 1531 werd hij, met zeven anderen, in Den Haag onthoofd. Dat was voor Hoffman, die enkele weken daarna in Amsterdam arriveerde, reden om de voorgenomen bediening van de doop

uit te stellen. De verkondiging moest in het verborgen doorgaan en de uitverkorenen moesten lijdzaam op de wederkomst van Christus wachten.

Toen een geestverwant aankondigde dat het beloofde rijk zou aanbreken in Straatsburg, reisde Hoffman daarheen. In 1533 raakte hij er in gevangenschap.

Het aantal wederdopers in de Nederlanden groeide snel, onder indruk van het naderende wereldeinde en onder de belofte van mogelijke redding en van blijvend geluk.

Toen het jaar 1533 verstreek zonder dat de gespannen verwachting was waargemaakt, riep bakker Jan Matthijsz uit Haarlem zich uit tot vervanger van Hoffman. Hij zond twaalf 'apostelen' uit om te prediken en te dopen. Ook zouden zij overal oudsten of bisschoppen moeten aanstellen. Groot was het enthousiasme van de wederdopers, toen begin 1534 enkele apostelen de zwingliaans-denkende predikanten uit de Duitse stad Munster konden overtuigen van de noodzaak van de herdoop. Omdat niet alle inwoners van de stad deze opvatting deelden en omdat er gevaar dreigde van de kant van de bisschop, die de ketterse stad onder zijn gezag wilde gaan terugbrengen, kwam Jan Matthijsz in eigen persoon naar Munster.

Op 27 februari 1534 besloot hij dat de 'ongelovigen' uit de stad gezet moesten worden. De gemeenschap van goederen werd ingevoerd. De aarde zou met behulp van het zwaard gereinigd moeten worden. Dan zou het nieuwe rijk aanbreken en zou Munster het nieuwe Jeruzalem worden. Jan Matthijsz werd tijdens deze omwenteling gesteund door de Münsterse lakenkoopman Knipperdolling.

De overheid was verrast door de snelle groei van de beweging en gaf gelegenheid voor herroeping tot 24 maart 1534. In de tussentijd probeerden duizenden wederdopers Münster te bereiken.

Verzamelpunt was het Bergklooster te Hasselt in Overijssel.

Op weg daarheen vielen velen echter zonder slag of stoot in handen van de overheid. Deze wilde alleen de leiders straffen en liet de overigen meestal weer gaan, na wapens en bezittingen in beslag genomen te hebben. De regering te Brussel drong echter aan op strengere maatregelen en ging ook zelf de straffen uitvoeren. Met name in Den Haag rookten de brandstapels en dropen de schavotten van bloed.

Intussen werd Münster omsingeld door de troepen van de bisschop. Jan Matthijsz, die zich graag met Gideon vergeleek, waagde op 5 april een uitval en sneuvelde. Zijn plaats werd ingenomen door Jan Beukelsz, een kleermaker uit Leiden en daarom ook wel Jan van Leiden genoemd. Jan van Leiden was een uitstekend organisator en oogstte veel succes bij de verdediging van de stad.

Toen zijn aanzien voldoende was gestegen, voerde hij in de zomer van 1534 met een beroep op het Oude Testament de polygamie in. Begin september werd hij gezalfd tot 'koning der gerechtigheid' en zond korte tijd daarna 28 apostelen door de vijandelijke linies om overal zijn rijk te gaan verkondigen. Zijn predikant Bernd Rothman zag in dit alles het herstel van het rijk van David, voorafgaand aan de heerschappij van Christus op aarde. Het duurde echter niet lang of alle apostelen waren gevangen. Nu droeg Jan van Leiden vier mannen op naar de Nederlanden te gaan om daar bondgenoten te werven, met het doel Munster te ontzetten.

Inderdaad werden er op verschillende plaatsen in de Noordelijke Nederlanden hulpacties georganiseerd, die echter in de kiem werden gesmoord.

Er zou nog hulp kunnen komen uit Amsterdam, waar zich een gemeenschap had gevormd van waarschijnlijk enkele duizenden dopers.

Op een avond in februari 1535 predikte de profeet Henrick Henrickz in een huis aan de Zoutsteeg vier uur lang voor een gezelschap wederdopers. Op een bepaald moment werd het enthousiasme zo groot dat het gezelschap zich de kleren van het lijf rukte, deze in het vuur gooide en de straat oprende, Henricksz voorop. *'Geheel naeckt zijse met een schrickelijck ghebaer wel de halve stadt over ende weder ghe-loopen ende haier ghemeen geroep was: 'Wee, wee, de wraecke Godes!'*

1. De tijd van Karel V

De gealarmeerde burgerij greep de dwepers en bluste ijlings de brand. De profeet en zijn volgelingen weigerden zelfs voor de schout zich aan te kleden. Binnen twee weken waren zeven mannen onthoofd en de gastvrouw uit de Zoutsteeg opgehangen in de deuropening van haar huis.

Op de avond van 10 mei probeerde een groep van veertig wederdopers, onder leiding van Jan Geelen, het stadhuis te bezetten, om daarna met klokgelui hun broeders op te wekken tot de strijd. Dat laatste voornemen werd verijdeld doordat één van de stadhuiswachten kans zag het klokkentouw door te snijden. De wederdopers wisten zich meester te maken van het gebouw, maar werden vervolgens, verstoken van hulp van buitenaf, belegerd door burgers en soldaten die onder leiding stonden van burgemeester Recalf. Toen de volgende dag aanbrak werd het stadhuis bestormd. De meeste wederdopers sneuvelden, waaronder Jan Geelen. Twaalf van hen werden gevangengenomen en op een gruwelijke manier op de Dam ter dood gebracht.

Münster viel op 25 juni van dat jaar. De meeste verdedigers werden over de kling gejaagd. Jan van Leiden en twee andere vooraanstaande leiders werden verhoord en gepijnigd. Daarna zijn ze, vastgeklonken met ijzeren kettingen, door het land gevoerd en overal voor geld vertoond. Op 22 januari 1536 zijn ze tenslotte doodgefolterd. Hun kapotgereten lichamen werden in ijzeren kooien aan de Lambertuskerk van Munster te kijk gehangen.

De kracht van de beweging was hiermee nog niet helemaal gebroken. Wel stonden de dopers definitief in een kwaad gerucht. Zeker toen, na de val van Münster, de aanslagen op kloosters en kerken nog doorgingen. Dat was onder meer het werk van de zogenaamde batenburgers, aanhangers van een zekere Jan van Batenburg. In 1538 werd deze gegrepen en gedood, maar zijn volgelingen ontketenden nog jarenlang beroering, vooral in Gelre en Overijssel.

De overheid trad niets ontziend op tegen de dopers. De enige straffen die tegen hen gehanteerd werden, waren doodstraf en verbanning.

8. Menno Simonsz

Ooit werd de doperse prediking gestempeld door het voorbeeld van de eerste christengemeente in het Nieuwe Testament en werd iedere gedachte aan een bewapende heilstaat afgewezen. Dat was in de dagen van Melchior Hoffman geweest.

Toch was deze gedachte nog niet helemaal verdwenen. Obbe Philips uit Leeuwarden bijvoorbeeld, bleef haar uitdragen, ook toen bijna alle wederdopers alle heil van Münster verwachtten.

In 1536 sloot de pastoor van Witmarsum, Menno Simonsz (1496-1561) zich bij hem aan. Datzelfde jaar nog legde hij, overtuigd door doperse argumenten, zijn ambt neer en werd herdoopt. Het duurde niet lang of hij moest uitwijken naar Emden. Reizend langs de Oostzeekust, door de Noord-Duitse landen en door het Rijnland, predikte hij overal voor kleine gezelschappen. Zo slaagde hij erin de vervolgte dopers te reorganiseren. Uiteindelijk nam Menno de leiding over van Obbe Philips.

Menno predikte een strenge levensheiliging. Een gemeente 'zonder vlek of rimpel' moest zich verre houden van de besmetting door de wereld. Daarbij werden het zweren van de eed, het dragen van wapens en het bekleden van een overheidsambt afgewezen als zijnde onbijbels.

De sterke toekomstverwachting van Hoffman werd echter gemist in de prediking van de zogenaamde 'mennisten'. Onderling waren ze hulpvaardig, maar de samenleving lieten zij over aan andere machten. In hun wereldmijding en hun soberheid kwamen ze wel overeen met de moderne devoten uit de vijftiende eeuw. Met instemming citeerden zij de woorden van Thomas á Kempis in zijn *Navolging van*

Christus: 'Jesus heeft thans veel beminnaars van Zijn hemels rijk, maar weinig dragers van Zijn kruis.'

Ondanks hevige vervolgingen hielden de mennisten stand. Zij bewaarden in hun prediking de gedachtenis aan de martelaren en hun moed en geloof. Daaruit sprak immers de trouw aan de roeping tot heiligheid.

9. Drukkers

Al achterhaalde de overheid heel wat exemplaren van verboden geschriften, zij was niet opgewassen tegen de snelheid waarmee de drukkers werkten. Het kleine formaat van de boeken vergemakkelijkte de verspreiding in het geheim.

Behalve geschriften van Luther werden er ook bijbelvertalingen gedrukt. Eind 1523 publiceerde Adriaen van Bergen uit Antwerpen een bewerking van Luthers Duitse vertaling van het Nieuwe Testament. De Amsterdamse drukker Doen Pietersz drukte die onmiddellijk na. In 1526 verscheen de gehele Bijbel bij Jacob van Liesveldt te Antwerpen. Deze drukker volgde het resultaat van Luthers arbeid aan het Oude Testament op de voet. Wat nog ontbrak, werd aangevuld met gedeelten uit de rooms-katholieke Vulgaat. De Liesveldtbijbel werd in de loop van tientallen jaren vijf keer herdrukt. De kanttekeningen erbij werden in de loop van de tijd steeds gereformeerder van inhoud. Zo stond in de uitgave van 1542, dat *de salicheyt der mensen alleen compt door Jesum Christum*. Op grond van deze regel is Jacob van Liesveldt in 1545 in Antwerpen onthoofd, ondanks het feit dat hij ook voluit roomse geschriften drukte en zelfs de plakaten, die Karel V uitvaardigde tegen ketterij en die Van Liesveldts eigen ondergang bewerkstelligden.

In 1542 was trouwens ook Adriaen van Bergen onthoofd, in Den Haag.

Toch bleven de drukkers verboden geschriften en hoeken drukken. Ze verborgen zich achter schuilnamen, of gaven een onjuiste plaats van herkomst aan. In een Antwerpse uitgave stond: *Gedruckt te Basel bi mi, Adam Anonymus*.

Belangrijk was de uitgave van de zogenaamde Deux-aes Bijbel (1561-1562). Het Oude Testament was een bewerking van Luthers vertaling door Godfried van Wingen, een verbetering dus van Van Liesveldts uitgave.

Het Nieuwe Testament was een bewerking door Johannes Dyrkinus uit 1559, van de letterlijke vertaling uit het Grieks door Jan Utenhove.

De Deux-aes Bijbel bracht woorden uit door Luther geschapen taal in de Nederlandse taal, zoals 'dankzegging', 'godzalig', 'kleingelovigen', 'dagloner', 'vreemdeling' en 'oponthoud'.

Naast bijbels, preken en verhandelingen was er veel vraag naar liederen en gedichten. Deze konden immers gemakkelijk onthouden worden. Door het kleine formaat van de boekjes was verspreiding niet al te moeilijk, al moest alles wel in het diepste geheim gebeuren. Verpakt in rollen laken, verstopt in kisten of onder turven, vonden de geschriften hun weg door het hele land.

In het midden van de zestiende eeuw begon de Fransman Christoffel Plantijn in Antwerpen zijn drukkersbedrijf:

Wat mij tot deze keuze vooral heeft doen besluiten, is het feit dat volgens mij geen andere stad in de wereld meer voordelen biedt voor het vak dat ik wenste te beoefenen. Men komt er gemakkelijk; men ziet er de verschillende landen op de markt samenkomen; men treft er ook al de onmisbare grondstoffen aan voor het uitoefenen van mijn ambacht; men vindt er zonder moeite voor alle vakken de werklieden die men in korte tijd kan onderrichten; het is tenslotte in dit land, dat de beroemde universiteit bloeit, waar de leerstoelen ingenomen zijn door professoren wier medewerking ik hoopte te verkrijgen lot groter heil van het publiek.

1. De tijd van Karel V

In Plantijns drukkerij werkten niet alleen letterzetters en drukkers, maar ook lettergieters en boekbinders. Het was er een komen en gaan van winkelbedienden, die bestellingen ophaalden. Uiteindelijk had hij 22 drukpersen in gebruik en 160 man in dienst. Plantijn onderhield briefwisselingen met talrijke geleerden. Op de Antwerpse jaarmarkt had hij een kraam staan, waar zijn dochter boeken verkocht. Ook had hij een eigen boekenmagazijn in Parijs en een speciale handelsagent in Spanje, want hij was een tijdlang de vaste drukker van Filips II. Zelf bezocht hij regelmatig de boekenmarkt van Frankfurt en hij verzond zelfs boeken naar Amerika.

Zijn drukkersmerk, een gulden passer, droeg de zinspreuk 'labore et constantia' (door arbeid en volharding). Het passerbeen dat in de tafel geprikt stond, stelde de standvastigheid of volharding voor. Het passerbeen dat de cirkel trok, stond voor de arbeid.

Door die arbeid en volharding werd Plantijns drukkerij zo beroemd, dat zelfs vorsten hem met een bezoek vereerden.

Sinds 1877 zijn zijn huis en drukkerij als museum voor het publiek opengesteld.

10. Opkomst van het calvinisme

In de jaren voor 1530 bleef de Hervorming in de Nederlanden een zaak van enkelingen. Het overgrote deel van de burgerij bleef passief naar beide zijden.

De hervormingsgezinden die er waren in de Nederlanden, waren meer sacramentarisch dan luthers. Toch, wat de kern van de zaak betreft, dankten zij veel aan de grote reformator.

Luther wilde echter geen richtlijnen geven voor het organiseren van een gemeenschap, wanneer de overheid dat verbood. In zijn gehoorzaamheid aan de overheid ging hij tot het uiterste. Het gevolg was dat de ontplooiing van lutherse gemeenschappen in de Nederlanden belemmerd werd door de voortdurend toenemende vervolgingen. Daarbij kwam nog dat sacramentariërs die na 1525 oostwaarts vluchtten, in de Duitse landen wantrouwend bezien werden vanwege hun avondmaalsopvatting.

Na 1543 vluchtten veel hervormingsgezinden, onder wie heel wat dopersen, onder druk van de vervolgingen naar Oost-Friesland (Noord-Duitsland). Daar gaf gravin Anna ruimte aan verschillende reformatorische overtuigingen. En omdat er toen daar nog geen verschil in taal bestond met de Noordelijke Nederlanden, konden de vluchtelingen zich zonder problemen voegen in de samenlevingen van plaatsen als Emden en Norden.

Voor gevluchte Zuid-Nederlanders waren Wezel en Londen belangrijke wijkplaatsen. Dopersen uit het prinsdom Luik waren al voor 1540 naar Straatsburg gevlucht. Sommigen van hen sloten zich aan bij Calvijns gemeente aldaar. Zoals bekend trouwde Calvijn in augustus 1540 met Idelette de Bure, een Luikse weduwe.

In 1544 vroegen de hervormingsgezinden in Doornik om een predikant. Calvijns opvolger in Straatsburg, Pierre Brully, reisde naar de Nederlanden. Hij preekte in Doornik en bediende er het Heilig Avondmaal. Ook bezocht hij Valenciennes, Atrecht, Douaai en Rijsel (het tegenwoordige Lille in Noord-Frankrijk). Weer terug in Doornik werd hij gevangen genomen en op 19 februari 1545 door middel van een laag brandend vuur langzaam en op uiterst pijnlijke wijze ter dood gebracht. Calvijn hield contact met zijn geloofsgenoten in Noord-Frankrijk, nadat hij in 1541 opnieuw naar Genève was vertrokken. En vanuit Noord-Frankrijk drong het reformatorische gedachtegoed verder de Zuidelijke Nederlanden binnen.

Wat overtuigingskracht betreft leken de calvinistische predikers op de doperse, maar zij waren leerstellig beter onderlegd. De leer die zij verkondigden, kwam in veel opzichten overeen met die van Luther. Alleen beleed Calvijn, dat Christus tij-

dens het Heilig Avondmaal niet lichamelijk, maar in de Geest aanwezig is. Zo worden zij die geloven met Hem verenigd. Daarin verschilde Calvijn van Luther enerzijds en van Zwingli anderzijds.

Na 1550 ontstonden in de Zuidelijke Nederlanden aan beide zijden van de taalgrens calvinistische gemeenschappen, waaronder Brugge, Gent en Antwerpen.

In 1559 kwamen, nadat de oorlog tussen Frankrijk en Spanje was beëindigd, meer predikanten vanuit Frankrijk de Nederlanden binnen. Ook uit de nieuwe gemeenten kwamen al spoedig predikanten voort, zoals Guido de Brès uit Bergen (Mons) en Petrus Dathenus, een gewezen karmelieter monnik uit Ieper.

De calvinistische gemeenten met hun predikanten, ouderlingen en diakenen legden geen verantwoording af aan wereldlijke overheden. Dat was bepaald tijdens de synode van Parijs in 1559.

Opbouw van de gemeenten buiten de overheid om, leek ook voor de calvinistische gemeenten in de Nederlanden de enige mogelijkheid. De Duitse landen kenden sinds de godsdienstvrede van Augsburg in 1555 een stelsel, waarbij een landsheer zelf besliste over de keuze van godsdienst voor zijn hele gebied.

Over wat de keuze van koning Filips zou worden voor de Nederlanden, die immers nog officieel behoorden tot het Duitse rijk, kon geen twijfel bestaan.

Daardoor dwong hij de gereformeerden, voor zover ze niet emigreerden, tot verzet. Het gevolg daarvan was weer, dat velen die zich tegen zijn regeringsstelsel keerden of die ontevreden waren over de economische malaise, zich aansloten bij de calvinisten. Nu had Calvijn nooit aangespoord tot daden van verzet, maar hij achtte het geoorloofd dat lagere overheden zich tegen een tiranniek bewind verzetten. Al spoedig ontstonden er in de Nederlanden dan ook contacten tussen calvinistische kerkenraden en leden van de lagere adel.

Antwoorden Verwerking

Basis

- Grootvader: Maximiliaan van Oostenrijk.
Grootmoeder: Maria van Hongarije.
Vader: Filips de Schone.
Moeder: Johanna van Aragon.
Tante: Margaretha van Oostenrijk.
Zus: Maria van Oostenrijk.
1. Spanje 2. Portugal 3. Nederland 4. België 5. Luxemburg 6. Duitsland 7. Oostenrijk 8. Italië.
- Blauw: Grutte Pier en Maarten van Rossum.
Rood: De Turken (Ottomanen) en Koning Frans I.
- a. Karel V.
b. De Hervorming.
c. Hij heeft veel verschillende vorstendommen samengevoegd en gezorgd dat hij als enige vorst hierover regeerde, maar één godsdienst in zijn rijk lukte niet.
- Jan de Bakker – Wendelmoet van Monnikendam – Hendrik Voes – Jan van Essen.

Extra

- a. Eigen antwoord, maar bijv. twee zuilen, een boekrol, tekst in Latijn, kronen, water, e.d.
b. Karel V stuurde zijn schepen de wereldzeeën op om nieuwe landen te ontdekken, dus wel steeds verder. En hierdoor is door Columbus het werelddeel Amerika ontdekt.

1. De tijd van Karel V

- c. Zijn rijk was zo groot en verspreid over de wereld, dat er altijd wel een land was waar de zon scheen.
- d. De twee zuilen naast het wapen en het lint met de spreuk Plus Ultra.

- 2. a. Eigen antwoord.
- b. Te Brussel in Zuid-Nederland (couplet 1, regel 5).
- c. Johannes: Jan van Essen Hendrik: Hendrik Voes.
- d. Augustijner orde.
- e. Beide mannen waren lid geweest van een aardse kloosterorde, maar na hun sterven mogen ze nu bij God in de hemel zijn, bij de schare die niemand tellen kan.
- f. Dat men het vertrouwen alleen op God moet stellen en naar Hem moet luisteren, meer dan naar mensen.
- g. Met het beeld van de seizoenen: de donkere winter is voorbij, de lente is begonnen en het gaat naar de zomer toe.
- h. Bijv. Noord-Korea, China, India, Irak, Iran, e.d. Gebruik de website van de Stichting Open Doers.
- i. Mattheüs 5: 10-12. *'Zalig zijn die vervolgd worden om der gerechtigheid wil; want hunner is het Koninkrijk der hemelen. Zalig zijt gij als u de mensen smaden en vervolgen, en ligende alle kwaad tegen u spreken, om Mijnentwil. Verblijdt en verheugt u, want uw loon is groot in de hemelen; want alzo hebben zij vervolgd de profeten die vóór u geweest zijn.'*